

Spinoza voorziet in zijn levensonderhoud

Spinoza in Voorburg (1/4)

Sporen van Spinoza in Den Haag

**STADSOASE
SPINOZAHOF**

DEN HAAG

Spinoza voorziet in zijn levensonderhoud

Spinoza in Voorburg (1/4)

Tekst: © Wim Goris (2021)

De auteur schreef dit artikel voor Domus Spinozana en StadsOase Spinozahof in Den Haag als deel van zijn onderzoek naar de leefomgeving van Spinoza in Den Haag.

Reeks: Sporen van Spinoza in Den Haag

StadsOase Spinozahof, Den Haag

Spinoza voorziet in zijn levensonderhoud

Spinoza in Voorburg (1/4)

INHOUD

0. Inleiding

0. Samenvatting

1. Stelling: Spinoza voorziet in zijn levensonderhoud door het slijpen en verkoop van lenzen

Thema: Hoe combineerde Spinoza intellectuele en fysieke arbeid?

Sleep Spinoza lenzen uit interesse, voor zijn levensonderhoud, of een combinatie?

Hypothese 1.1 Spinoza moest zijn eigen inkomen verwerven

Hypothese 1.2 Spinoza gebruikte het inkomen uit de verkoop van zijn lenzen en instrumenten voor zijn levensonderhoud

Hypothese 1.3 Spinoza zocht afzetmogelijkheden voor lenzen, vergrootglazen, telescopen en microscopen

Hypothese 1.4 Spinoza bezocht potentiële klanten/afnemers op afspraak of op verwijzing

Hypothese 1.5: Spinoza ontmoette Christiaan Huygens in Voorburg of Den Haag vanwege diens wetenschappelijke activiteit en vaardigheid in lenzenslijpen

2. Stelling: Spinoza verhuisde in 1663 van Rijnsburg naar Voorburg om in Leidschendam / Voorburg / Rijswijk lenzen te verkopen

Thema: Hoe kwam Spinoza in Voorburg terecht?

Hypothese 2.1 In Rijnsburg was Spinoza afhankelijk van de verkoop van lenzen aan bezoekende *collegianten* en daarin was hij kwetsbaar.

Hypothese 2.2 Spinoza zocht zijn afnemers in de wijde omgeving van Rijnsburg waar welgestelde burgers hun buitenplaatsen hadden.

Hypothese 2.3 De potentiële afzetsdichtheid tussen Haarlem en Leiden was relatief laag.

Hypothese 2.4 Voorburg lag gunstig tussen Leiden en Delft

Hypothese 2.5 In de Vlietstrook Leidschendam/Voorburg/Rijswijk stond op korte afstand van elkaar een groot aantal buitenplaatsen met potentiële kopers van microscopen en telescopen

3. Stelling: De afzetmarkt voor zijn lenzen en instrumenten rondom Voorburg bood Spinoza meer bestaanszekerheid en meer ruimte voor het beoefenen van filosofie

Thema: Waarom was de Vlietstrook zo gunstig gelegen?

Hypothese 3.1 Rijnsburg laat zich terugredeneren naar Ouderkerk aan de Amstel

Hypothese 3.2 De buitenplaatsen langs de Amstel tussen Amsterdam en Ouderkerk waren een interessant – zij het beperkt - afzetgebied voor Spinoza's lenzen

Hypothese 3.3 Ouderkerk functioneert als verhaalkundig overgangsgebied van Spinoza's oude context tussen de *Sefardische joden* in Amsterdam naar zijn nieuwe context tussen de *collegianten* in Rijnsburg

4. Stelling: Spinoza werd in 1666 ten onrechte beschuldigd van betrokkenheid bij de poging om in Voorburg een vrijzinnige predikant beroepen te krijgen.

Thema: Wat was het Opvolgingsconflict in Voorburg?

Hypothese 4.1 De stelling dat Spinoza betrokken zou zijn bij het Opvolgingsconflict is in september 1666 achterhaald

5. Stelling: Spinoza werd in Voorburg bekend door de beschuldigingen bij het opvolgingsconflict in 1666

Thema: Hoe kunnen contacten tussen Spinoza en de Haagse Voorburgers zijn ontstaan?

Hypothese 5.1 De Notitie van 1666 leidde in Voorburg tot wantrouwen jegens Spinoza

Hypothese 5.2 Het Opvolgingsconflict van 1666 had een negatief effect op Spinoza's inkomen en toekomst in Voorburg

Hypothese 5.3 Door de onterechte beschuldiging in 1666 werd Spinoza bekend bij de Haagse Voorburgers, eigenaren van hofsteden en buitenplaatsen

Hypothese 5.4 Dominee Thaddeus de Lantman was sleutelfiguur in het Opvolgingsconflict van 1666

Hypothese 5.5 Colerus heeft het geschil in 1666 bij de aanstelling van ds. Westerney in Voorburg bewust niet in verband gebracht met Spinoza

Hypothese 5.6 Colerus had er belang bij om ds. De Lantman niet te noemen

Spinoza voorziet in zijn levensonderhoud

De kom in de trekvaart tussen Den Haag en Leiden bij de Leidsche dam, [richting Voorburg], Paulus Constantijn la Fargue, 1756 (<https://www.swaensteyn.nl/nl/paulus-constantijn-la-fargue>)

0. Inleiding

Een kwestie van overleven

Spinoza heeft veel geschreven (maar weinig gepubliceerd) over filosofie. In zijn boeken en brieven schrijft hij niet of nauwelijks over zijn levensonderhoud, mogelijk zijn Spinoza's brieven of opmerkingen daarover verloren gegaan. Alle informatie van Spinoza's biografen over zijn manier van leven is dus van horen zeggen. In dit artikel leg ik de nadruk op het overleven om te kunnen filosoferen. Daarom ga niet in op Spinoza's filosofie of op het verband tussen levensonderhoud en filosofie, dat is al vaak onderzocht en beschreven. Dit artikel is geen omvattende beschrijving van Spinoza's verblijf in Voorburg. Het is bedoeld als een systematische uitwerking van de vraag hoe Spinoza overleefde.

Het artikel bestaat uit vijf stellingen over Spinoza's levensonderhoud. De stellingen heb ik onderbouwd met hypothesen met een logisch oorzaak-gevolg karakter met beperkt voorhanden bewijsmateriaal. De beargumenteerde hypothesen zijn uitwerkingen van onzekerheidsbegrippen zoals 'misschien', 'wellicht', 'het zou kunnen dat', 'ongetwijfeld', 'het kan niet anders dat'. De

combinaties van stellingen met hypothesen dwingt mij om deze vooronderstellingen expliciet te maken.

Het is niet denkbeeldig dat meerdere hypothesen door nadere bewijsvoering moeten worden bijgesteld of verworpen waarbij de stelling strikt genomen niet bewezen is. De combinatie van deze vijf stellingen met beargumenteerde hypothesen over Spinoza's levensonderhoud biedt weinig zekerheid maar wel veel inzicht dat ik gebruik voor een ruimer onderzoek naar de onbekende vrienden van Spinoza in Voorburg en Den Haag (Goris 2021. *Spinoza's verzwegen Haagse vrienden in Voorburg. Spinoza in Voorburg 2 / 4*).

00. Samenvatting

Ten behoeve van het overzicht heb ik de vijf stellingen, de thema's en de hypothesen opgenomen in de inhoudsopgave. De eerste stelling gaat over het slijpen en verkopen van lenzen om een inkomen te verwerven. Spinoza ontmoette Christiaan Huygens in Voorburg of in Den Haag voor de uitwisseling van wetenschappelijke kennis en de vaardigheid in het slijpen van lenzen. Voor vriendschap was er geen plaats. De tweede stelling geeft aan dat Spinoza in 1663 zijn woonplaats Rijnsburg verliet om zich te vestigen in Voorburg omdat de afzetmarkt voor zijn lenzen daar groter zou zijn. De derde stelling laat zien dat Spinoza de verwachte omzet in Voorburg nodig had om meer tijd te kunnen besteden aan de ontwikkeling van zijn filosofie. De vierde stelling wil aangeven dat Spinoza in 1666 ten onrechte werd beschuldigd van betrokkenheid in de poging tot aanstelling van een vrijzinnig predikant in Voorburg. De vijfde stelling geeft aan dat Spinoza na het conflict in 1666 een deel van zijn afzetmarkt in Voorburg moet hebben verloren. Dat kan verklaren waarom zijn Haagse vrienden hem hebben geadviseerd om naar Den Haag te verhuizen, ten behoeve van zijn levensonderhoud. Het artikel sluit af met de hypothese dat ds. Colerus de naam van Ds. De Lantman, sleutelfiguur in het conflict, opzettelijk heeft verzwegen. Maar deze hypothese wordt alleen uiteengezet maar niet bewezen, net als de andere negentien hypothesen in dit artikel.

1. Stelling: Spinoza voorzag in zijn levensonderhoud door het slijpen en verkoop van lenzen

Deze stelling laat ik ondersteunen door vijf hypothesen over Spinoza's noodzaak van een eigen inkomen, de verkoop van lenzen en instrumenten voor zijn levensonderhoud, het zoeken naar afzetmogelijkheden, bezoeken aan klanten/afnemers en hoe Christiaan Huygens hem zag als bekwame lenzenslijper en handelaar.

De hypothesen laat ik voorafgaan door Spinoza's combinatie van intellectuele en fysieke arbeid volgens Colerus en een overzicht van verschillende theorieën over Spinoza's filosofische activiteiten in verhouding tot zijn activiteiten als lenzenslijper. Hiervoor sluit ik aan bij het Overzicht van het leven van Spinoza (Spinoza 1992).

Thema: Hoe combineerde Spinoza intellectuele en fysieke arbeid?

Colerus gaat nadrukkelijk in op de Joodse wetten die Spinoza als richtlijn zou hebben gebruikt.

Als geleerde jood kende Spinoza de Wet en de oude joodse Meesters heel goed en hij wist dus ook dat hij bij zijn studies een vak of ambacht moest leren om in zijn levensonderhoud te voorzien (want had Rabban Gamliel daarover niet in zijn Talmoed-traktaat Pirke Avoth. Cap.2. geschreven: Lieflijk is de leer van de Wet, wanneer ze van een vak vergezeld gaat, want de arbeid van die twee doet de zonde vergeten en alle studie waar geen ambacht is aan toegevoegd, wordt uiteindelijk verstrooid en sleept ongerechtigheid achter zich aan. En R. Jehudah heeft gezegd: Iemand die zijn zoon geen handwerk aanleert, kan er net zo goed een struikrover van maken. (Colerus 1705:214/5)

Sleep Spinoza lenzen uit interesse, voor zijn levensonderhoud, of een combinatie?

In het Overzicht van het leven van Spinoza (Spinoza 1992:56) staat een summier overzicht van zijn activiteiten als slijper van lenzen met verwijzing naar verschillende biografen (de optische instrumenten zelf worden niet genoemd):

23.
 - a. Spinoza sleep glazen voor telescopen en microscopen
 - b. Hij deed dit uit (wetenschappelijke) interesse
 - c. Hij deed dit om in zijn onderhoud te voorzien
 - d. Hij deed dit om in zijn onderhoud te voorzien zowel als uit interesse

De meeste biografen gaan uit van een combinatie van a en b. Biografen Colerus (1705:55 n14, 16) en Monnikshoff (aangehaald:105 n13)¹ vallen onder a en c, Stolle-Hallman (1704:225 n12)² staat onder a en d.

Spinoza leerde, vooraleer hij zich in het stille buitenleven begaf, eerst het slijpen van glazen voor brillen en andere toepassingen. Daarin werd hij zo bekwaam dat iedereen bereid was de vruchten van zijn arbeid te kopen en hij daarvan kon leven (Colerus 1705:145).

Maar met de uitdrukking '... dat iedereen bereid was om de vruchten van zijn arbeid te kopen' kan Colerus onmogelijk 'iedereen' hebben bedoeld. Bovendien zegt Colerus niet concreet hoe Spinoza 'de vruchten van zijn arbeid' dan wel verkocht en de bereidheid 'van iedereen' omzette in geld.

Steven Nadler heeft kennis kunnen nemen van de voorgaande biografen maar hij verwijst alleen naar Colerus. Hij besteedt in hoofdstuk 8 'Een filosoof in Rijnsburg' bijna drie pagina's aan het onderwerp. Hij schrijft dat Spinoza oorspronkelijk wellicht met het vervaardigen van lenzen en instrumenten was begonnen om de kost te verdienen. Uit de openingspassage van het *Vertoog over de verbetering van het verstand* blijkt, aldus Nadler, dat Spinoza de zakenwereld om wijsgerige redenen wilde verlaten om het 'waarachtig goede' te zoeken. 'Het lenzen slijpen kwam dan ook waarschijnlijk niet in eerste instantie voort uit geldnood maar uit wetenschappelijke interesse'. Daarmee kiest Nadler een uitgangspunt overeenkomstig categorieën a en b. Bij zijn tijdgenoten stond Spinoza niet speciaal bekend om zijn theoretische bijdrage aan de optica, maar 'hij had echter een erkend talent voor de praktische optica en ook een hartstocht voor het observeren met microscoop en telescoop'. Nadler noemt ook de correspondentie van wetenschappers Christiaan Huygens, Johannes Hudde en arts Dirk Kerckrinck over dit onderwerp (Nadler 2001:232-234).

Naast de biografische gegevens zijn er ook publicaties over Spinoza's techniek van het slijpen van lenzen. Ik noem als voorbeeld het artikel *Insignis Opticus* van Willem Klever over de optica. 'Om in zijn onderhoud te voorzien en ook om niet permanent met denarbeid bezig te zijn, heeft hij, zo gaat het verhaal, een ambachtelijk beroep aangeleerd, dat hij ter afwisseling van zijn studiën ook intensief beoefende', aldus Klever. In de voetnoot bij de titel '... stelt de schrijver van het artikel zich ook ten doel om met alle beschikbare historische middelen het vooroordeel te ontmaskeren dat optica voor Spinoza geen belangrijke zaak was en niets met zijn 'filosofie' had te maken.' (Klever 1991:47).

In een oudere publicatie gaat Dr. C.A. Crommelin inderdaad niet in op Spinoza's filosofie hoewel hij in juni 1929 bij de Jaarvergadering van de Vereniging "Het Spinozahuis" in Leiden een voordracht heeft gehouden en zich heeft laten

¹ Johannes Monnikshoff (1707-1787), 'Beschrijving van Spinoza's leven' (niet geraadpleegd, genoemd in Crommelin 1924).

² G. Stolle en F. Hallman schreven over hun bezoek aan Nederland op onderzoek naar Spinoza (Klever 2000: 138).

informereren door de secretaris der Vereeniging. Hij concentreert zich op Spinoza als lenzenslijper (Crommelin 1924:25, 31).

In dit artikel concentreer ik op Spinoza's lenzenslijpen als grondslag van zijn levensonderhoud.

Hypothese 1.1 Spinoza moest zijn eigen inkomen verwerven

Spinoza kon niet terugvallen op zijn familie of op de joodse gemeenschap. Hij stond er alleen voor. Nadler verwijst wel naar zijn waarschijnlijke bevriende collegianten (Nadler 2001:232) maar dat zou Spinoza financieel afhankelijk maken. Spinoza was terughoudend in het aannemen van geld van vrienden (Colerus 1705:54).

Ik heb een beeld van Spinoza die in zijn filosofiebeoefening niet afhankelijk wilde zijn van de protectie en het geld van een beschermer. Daarom zou zijn eigen inkomen cruciaal moeten zijn geweest, hoe zuinig hij ook mocht leven. Maar een concreet bewijs hiervoor ontbreekt.

Hypothese 1.2 Spinoza gebruikte het inkomen uit de verkoop van zijn lenzen en instrumenten voor zijn levensonderhoud

Toen Spinoza in Rijnsburg kwam wonen, moet het slijpen van lenzen en instrumenten zijn belangrijkste bron van inkomsten zijn geweest. Nadler 2001:232 spreekt over 'wellicht ... om de kost verdienen', maar ik leg de nadruk op de noodzaak. Daarnaast zal hij wat geld hebben verdiend met het geven van lessen. Van de Ven plaatst Spinoza in Rijnsburg primair als filosoof die zich ook bezighield met het slijpen van lenzen en het vervaardigen van microscopen (Van de Ven 2014:13).

Links: Spinozahuis, Katwijker Laantje, Rijnsburg. Het huis van chirurg Herman Hooman is ontdekt in 1896³. Rechts: Kerkstraat/Kerklaan, Voorburg. Het huis van huurder Daniel Tydeman is ontdekt in 2015⁴. Het schildje hangt rechts op ooghoogte achter de gestreepte gevelwand in het straatje

³ <https://www.spinozahuis.nl/spinoza-museum-rijnsburg>

⁴ <http://www.keesvanderleer.nl/spinoza-in-de-kerkstraat/>

Voorburg, Kerkstraat ⁵ Het huis van Tydeman is gelokaliseerd aan het eind van de gracht, in het straatje net links van de gepleisterde muur, vierde raam Kerkstraat huidig nummer 39.

Spinoza was in Amsterdam opgevoed als zoon van een handelaar en hij had zelf in de zaak van zijn vader gewerkt. Dat gaat noodzakelijkerwijs gepaard met een mate van zakelijk inzicht, een zeker besef van geld en een vorm van administratie. Het tweede, zwakkere argument ontleen ik aan Colerus, als hij in 's-Gravenhage het huis van Van der Spyck bezoekt, bijna dertig jaar na de dood van hun huurder Spinoza:

Ik vind daar een wonderlijke, vooral filosofische inboedel, een paar kleine boekjes, koperen prentjes van deze en gene, stukjes van geslepen glazen, instrument om deze te slijpen etc. (Colerus 1705: 213).⁶

De mijns inziens onmisbare omzetadministratie van zijn lenzen kan in een van deze kleine boekjes zijn opgeschreven. Het gaat mij om de context: een onbeduidend, dagelijks facet van Spinoza's leven. Spinoza was een ervaren zakenman, hij wist wel degelijk over hoeveel geld hij kon beschikken. Het gemis van een administratie loopt parallel aan ons gebrek aan kennis over klanten/vrienden van Spinoza. Er bestaan geen bewijsstukken bij deze hypothese.

Hypothese 1.3 Spinoza zoekt afzetmogelijkheden voor lenzen, vergrootglazen, telescopen en microscopen.

⁵ https://vlietvoorde.nl/cultuurhistorie/15-03d_leer_bew_hoekvliet_ansicht/ begin 20e eeuw?

⁶ Het is best curieus dat Colerus meer dan 25 jaar na de dood van de huurder Spinoza nog allerlei parafernalia bij Van der Speyck aantreft. (N.N.) Het doet denken aan bewijsstukken bij een hagiografie.

Klever citeert een geschrift van Spinoza's schoolvriend Kerckring (Theodori Kerckringii *Spicilegium anatomicum*. Amstelodami, sumptibus Andreae Frisii 1670). Kerckring is dan een beroemd anatoom.

Kerckring bekent hier dat hij in zijn anatomisch onderzoek veel profijt heeft van de 'zeer voortreffelijke microscoop', die de edele 'wiskundige en filosoof' Spinoza voor hem vervaardigd heeft, en dat hij met dit 'bewonderenswaardige instrument' eindeloos veel zeer kleine, wonderlijke 'diertjes' waarneemt in de lever (Klever 1991: Noot 20).

Ik kan mij niet voorstellen dat de beroemd anatoom Kerckring een gratis microscoop zou willen accepteren van zijn oude vriend Spinoza.⁷ Die was misschien niet zo arm als een kerkrat, maar hij had het geld wel nodig.

In 1676 bezocht Leibniz niet alleen Spinoza in Den Haag maar ook Hudde in Amsterdam en Van Leeuwenhoek in Delft (Nadler 2001: 65). De beroemde wetenschapper Anthonie van Leeuwenhoek (1632-1723) was van hetzelfde geboortjaar als Benedictus de Spinoza. Nergens blijkt dat de twee elkaar hebben ontmoet, ook al woonden zij op anderhalf uur loopafstand van elkaar. Uit de algemene literatuur blijkt dat Van Leeuwenhoek buitengewoon goede glazen sleep waarmee hij vernieuwend onderzoek kon doen. Maar hij verkocht niets. 'Zijn wetenschappelijke status stond of viel met zijn exclusieve kennis van lenzenproductie en daarom hield hij zijn methode angstvallig geheim'.⁸ Ook Johannes Hudde en Christiaan Huygens slepen hun eigen glazen. Zij hadden geen noodzaak om uit de verkoop van lenzen een inkomen te verwerven. Spinoza had dat inkomen wel nodig. Spinoza zou zijn omzet moeten halen bij wetenschappers of financieel bemiddelde amateurs die niet zelf hun eigen lenzen konden slijpen of er geen tijd voor hadden. Ik denk in eerste instantie aan artsen, chirurgijns en amateur-wetenschappers. Maar er is geen rechtstreeks bewijs voor deze gedachtegang.

Hypothese 1.4 Spinoza bezocht potentiële klanten/afnemers op afspraak of op verwijzing

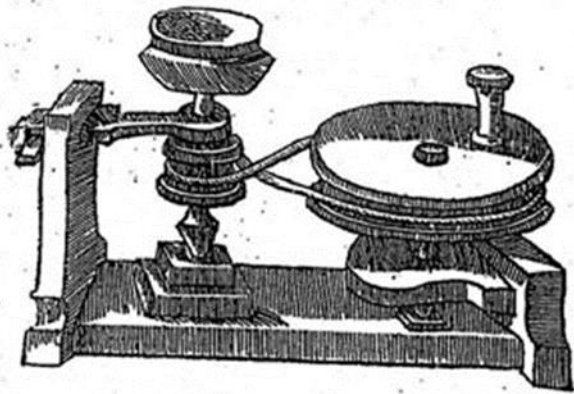
Spinoza sleep zijn lenzen ('het slypen van glazen tot perspectieven brillen, en andere gebruiken') met de hand in een schotel (Colerus 1705:54; Klever 1991: 54). De noodzakelijke apparatuur was van klein formaat. Nergens blijkt dat Spinoza een afzonderlijke werkplaats had. Een zolderkamer kan een voordeel hebben: beter licht en gratis winterwarmte van de kachel van de benedenburen.

De Zeeuwse 'uitvinders' van de telescoop, brillenmaker Hans Lipperhey en zijn plaatsgenoot, brillenmaker en valsemunter Zacharias Janssen⁹ verkochten hun brillen in Middelburg vanuit hun winkels.

⁷ Naar verluidt zou Dirck Kerckringh Clara Maria van den Enden voor de ogen van Spinoza hebben weggepikt (Nadler 2001:143).

⁸ https://nl.wikipedia.org/wiki/Antoni_van_Leeuwenhoek

⁹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Hans_Lipperhey;

Links: Eenvoudige lenzenslijpmachine

Rechts: de winkel van Hans Lippenhey, Kapoenstraat, Middelburg ¹⁰

Anthonie van Leeuwenhoek begon in 1653 of 1654 in Delft met zijn vrouw een winkel in linnen, garen en band. Hij verkocht niet een van zijn microscopen: bij zijn dood had hij 527 stuks, gemonteerd in koper, zilver en een enkele in goud.¹¹ Spinoza had in Rijnsburg en in Voorburg geen winkel. Hij moest dus zijn potentiële klanten thuis opzoeken om te kunnen verkopen. Maar er is geen bewijs van een concrete verkooptransactie.

Hypothese 1.5 Spinoza ontmoette Christiaan Huygens in Voorburg of Den Haag vanwege diens wetenschappelijke activiteit en vaardigheid in lenzenslijpen

Waar Spinoza in Voorburg correspondeerde met Johannes Hudde in Amsterdam over wetenschappelijke zaken, ontbreekt die wederzijdse correspondentie met Christiaan Huygens in Voorburg. Dat lijkt verklaarbaar omdat Spinoza in Voorburg op zeven minuten afstand van Christiaans' zomerverblijf Hofwijk woonde. Bovendien woonde en werkte Huygens in Den Haag, op redelijke wandelafstand van Voorburg. Spinoza deelde met Huygens niet zijn enthousiasme over filosofie, dat is curieus omdat beiden zeer geïnteresseerd waren in Descartes en Spinoza was bij uitstek een expert op Descartes' filosofie.

Nadler stelt dat Huygens en Spinoza het 'zeker goed met elkaar konden vinden'... 'Hun filosofische omgang werd nog gemakkelijker in de zomer en de herfst van 1664, toen de pest huishield in Den Haag en [Christiaan] Huygens en zijn broer Constantijn langdurig op Hofwijk verbleven (Nadler 2001:282). Nadler geeft niet aan waarom hij zo zeker is van de omgang tussen de twee en waaruit hun gezamenlijke filosofische uitwisseling zou blijken. Wel wisselden Spinoza en Huygens in de lente van 1665 hun belangstelling en kennis over astronomie, optica en de praktische vervaardiging van glazen (Van de Ven 2014: 16). In 1687 zou Christiaans' broer Constantijn Huygens jr. Spinoza's slijpschotels

¹⁰ <https://www.lansbergen.net/web/2010/02/09/lenzen-slijpen-in-de-17e-eeuw/>

¹¹ Anthonie van Leeuwenhoek NNBW Deel 6 p 921-922).

opkopen (Klever 1991: 54). Er is geen aanwijzing dat Spinoza ooit vader Constantijn Huygens heeft ontmoet.

Links: Christiaan Huygens, (Caspar Netscher, 1671) Haags Historisch Museum¹²
Rechts: Johannes Hudde, (Michiel van Mussert, 1680), Rijksmuseum¹³

Spinoza was misschien opgetogen over de mededeelzame Huygens - omgekeerd was dat niet het geval. Ondanks de lof voor het product zag Huygens Spinoza niet staan als collega-wetenschapper maar als vervaardiger/leverancier:

'de (lenzen) die de jood uit Voorburg in zijn microscopen heeft,
bewonderenswaardig fijn geslepen zijn'
'de jood uit Voorburg zijn lenzen afwerkt met dit instrument, hetgeen ze
werkelijk uitstekend maakt' (Colerus 2001:234)

Klever zegt dat Spinoza en Huygens 'op het gebied van de optica klaarblijkelijk gelijkwaardig met elkaar (konden) praten' (Klever 1991: Noot 16). Mijn indruk is dat zij dat misschien wel konden – maar dat Christiaan Huygens dat niet deed. Er was sprake van een groot standsverschil, van jongs af ingebakken in het gezin Huygens. De uitspraken van Huygens hebben betrekking op Spinoza's lens als eindproduct, niet als uitkomst van Spinoza's kennis en kunde. Had 'de Jood uit Voorburg' [die inmiddels 'de jood in Den Haag' moet zijn geweest maar die hij kende als afkomstig uit Voorburg] misschien geprobeerd om zijn lenzen aan Christiaan Huygens te verkopen?

Bezien vanuit de stelling dat Spinoza lenzen sloop en verkocht voor zijn levensonderhoud, hoeft Christiaan Huygens' zijn terugkerende aanduiding van 'de jood' of 'de Israëliet' niet bedoeld te hebben als neerbuigende aanduiding van

¹² <https://rkd.nl/explore/images/15885>

¹³ <https://rkd.nl/explore/images/16310>

Spinoza als jood. Hij uitte zijn hoge waardering of zelfs verbazing over de kwaliteit van de geboden waar. Het valt logisch te beargumenteren dat Huygens met 'jood' verwees naar Spinoza als handelaar van goede optische waar.

2. Stelling: Spinoza verhuisde in 1663 van Rijnsburg naar Voorburg om in Leidschendam/ Voorburg/Rijswijk lenzen te verkopen

De tweede stelling wordt ondersteund door een overzicht van biografen die zich uitspraken over mogelijk motieven van Spinoza's verhuizing naar Voorburg. Daarna volgen hypothesen over Spinoza's afhankelijkheid van verkoop aan collegianten, mogelijke afnemers in de omgeving van Rijnsburg, beperkte afzetmogelijkheden tussen Haarlem en Leiden de gunstige ligging van Voorburg tussen Leiden en Delft.

Thema: Hoe kwam Spinoza in Voorburg terecht?

In het Overzicht van het leven van Spinoza (Spinoza 1992:58) staat dat drie biografen zich uitspraken over hoe Spinoza in Voorburg terecht kwam:

29. a. Spinoza trekt vervolgens naar Voorburg
- b. neemt zijn intrek in het huis van Daniël Tydeman in de Kerkstraat

De verhuizing naar Voorburg wordt gemeld door de biografen Kottholz, Colerus en Monnikshoff. Monnikshoff noemt het adres van Daniël Tydemann, evenals Spinoza zelf in een PS bij zijn brief aan Willem van Blijenberg (Ep. 19).

Colerus geeft aan dat hij zijn informatie deels ontleent aan een brief van Spinoza, deels 'van horen zeggen'. Colerus wekt de indruk dat hij zelf niet - althans voor dit doel - in Voorburg is geweest, ook al kende hij de [wandel]afstand. Maar duidelijk is dat hij de verblijfperiode van Spinoza in Voorburg niet heeft geverifieerd:

Daarna verbleef hij in Voorburg, een uur gaans van 's Gravenhage, zoals dat blijkt uit de 30e brief [nu brief 17] die hij aan Petrus Balling schreef. Naar men mij berichtte, heeft hij daar drie tot vier jaar doorgebracht ... (Colerus 1705: 147)

Nadler volgt Spinoza's verhuizing naar Voorburg omdat 'hij meende dat hij daar meer rust zou krijgen' (onder verwijzing naar Lucas / Freudenthal). Hij koppelt diens intrek bij Tydeman aan een mogelijke aanbeveling van collegianten in Rijnsburg (onder verwijzing naar Meinsma) en hij koppelt Voorburg aan Spinoza's vrienden in Den Haag (aanhakend bij Colerus) (Nadler 2001:259).

Er valt veel af te dingen op Nadler's argumentatie. Spinoza klaagt juist over de rust in het dorp Voorburg (brieven 26 en 32 aan Johan Bouwmeester, resp. Henry Oldenburg), er is mij geen noodzakelijk verband bekend tussen Tydeman en de collegianten (Tydeman was lid van de Nederduitse Gereformeerde kerk in Voorburg) en de Haagse vrienden van Colerus waren nog niet aanwijsbaar.

Een 'Voorburgse hypothese' is dat Spinoza in december 1664 was gevlucht voor de pest die elders in Holland en vooral in Amsterdam huishield.¹⁴ Om dezelfde reden trok Christiaan Huygens in 1663 tijdelijk naar Hofwijck in Voorburg.

Bij mijn vertrekpunt van Spinoza als lenzenverkoper ligt het in de kortste lijn van de logica om Spinoza's huisbaas Herman Homan, chirurgijn in Leiden¹⁵ te zien als mogelijke verhuisadviseur, bijvoorbeeld via een chirurgijn in Voorburg. In beide dorpen Rijnsburg en Voorburg zou een chirurgijn een prima ingang kunnen zijn voor Spinoza's zoektocht naar potentiële afnemers. Maar bewijzen hiervoor ontbreken.

Hypothese 2.1 In Rijnsburg was Spinoza afhankelijk van de verkoop van lenzen aan bezoekende *collegianten* en daarin was hij kwetsbaar

De afzet in het dorp Rijnsburg moet klein zijn geweest. Het dorp zal hooguit een paar honderd woningen hebben gehad, zij zullen beschikt hebben over een of twee 'medicina doctores' en chirurgijns. Er zal een kleine dorpselite zijn geweest (burgemeester, secretaris, schout en schepenen, predikant en chirurgijn). Bij de autochtone bevolking zou Spinoza weinig tot geen vraag hebben.¹⁶

De Collegianten kwamen van her en der, zij vergaderden eens per maand in een eigen zaal aan het Moleneind.

Hypothese 2.2 Spinoza zocht zijn afnemers in de wijde omgeving van Rijnsburg waar welgestelde burgers hun buitenplaatsen hadden

Halverwege de 17^e eeuw ontstonden in de wijde omgeving van Rijnsburg een aantal buitenplaatsen voor gegoede burgers die daar in de zomer vertoefden.

In 'het goede seizoen', zo van mei tot en met september, trok de elite per koets, schuit of soms met een eigen jacht naar de buitenplaatsen. (...) De buitenplaats was er voor rust en ontspanning. Je genoot er van de zorgvuldig aangelegde natuur, ging er jagen, vissen, spelevaren, bijzondere planten kweken of de natuur bestuderen. Ook werd er gemusiceerd, toneel gespeeld en gedichten voorgedragen. Het hele sociale leven verplaatste zich van de stad naar het land. Er werd getrouwd en gefeest en vooral heel vaak visite afgelegd en ontvangen.¹⁷

Ik denk dat onder de goed opgeleide burgers in de buitenplaatsen verhoudingsgewijs veel interesse zou moeten zijn voor microscopen en kijkers,

¹⁴ (N.N.)

¹⁵ Volgens Katwijk was het huisje in Rijnsburg het zomerverblijf van chirurgijn Herman Homan die praktiseerde in Leiden. <https://katwijkinoorlog.nl/joodsch-erfgoed-te-rijnsburg-spinozahuis/>.

¹⁶ <https://rijnsburg.wordpress.com/2013/06/09/rijnsburgse-lolbroeken/>

¹⁷ <https://www.geelvinck.nl/naar-buiten-stedelingen-en-hun-buitenplaatsen/>

De vergaderzaal van de Collegianten, Moleneind, Oud-Rijnsburg¹⁸

Hypothese 2.3 De potentiële afzetdichtheid tussen Haarlem en Leiden was relatief laag

De website *Buitenplaatsen in Nederland*¹⁹ bevat een grote verzameling buitenplaatsen in Nederland. Lang niet alle buitenplaatsen zijn in de 17^e eeuw ontstaan; aan de andere kant zijn niet alle buitenplaatsen in het bestand opgenomen.²⁰ Vanuit Rijnsburg noordwaarts (Noordwijk, Lisse, Hillegom, Haarlem) was het wel 7 uur gaans (zo'n 30 kilometer) en oostwaarts (Oegstgeest, Leiden) ruimschoots een uur (zeg maar 6 kilometer). Bij elkaar tel ik een zestigtal namen van buitenplaatsen, op vrij grote afstand verspreid, met name gelegen tegen de duinen, in mindere mate in de polder waar de trekschuit voer. De buitenplaatsen richting Haarlem waren relatief groot met uitgestrekte tuinen, dus de potentiële afzetdichtheid (aantal mogelijk geïnteresseerde personen) was relatief laag en de afstand vanaf Rijnsburg relatief groot.

Daarom zou Spinoza uiteindelijk 'uitverkocht' raken (in de zin van afnemende vraag) in het voor hem bestrijkbare gebied tussen Haarlem en Leiden, inclusief de regio Rijnsburg waar Spinoza kon terugvallen op een potentiële vraag bij de Collegianten.

Hypothese 2.4 Voorburg lag gunstig tussen Leiden en Delft

Voorburg, oorspronkelijk ontstaan als *Forum Hadriani*, raakte na het vertrek van de Romeinen onbewoond tot omstreeks de 9^e eeuw. De Kerkbrug (Voorburg

¹⁸ <https://rijnsburg.wordpress.com/2013/06/15/kerkdorp/>

¹⁹ <https://www.buitenplaatsennederland.nl/>

²⁰ Het is een ruwe, niet gelijkwaardige getallenvergelijking, als indicatie van aantallen en grootte

*VOOR-BURGH ten Tyde der Rome Genaemt FORUM HADRIANI, Ets van Coenraet Decker, fe/P. Smith, exu, Uit: Beschryvinge der stad Delft door Dirck van Bleyswijck, 1665.*²³
Links een van de twee tuinhuisjes van Hofwijck aan de Vliet (Van der Leer en Boers 2015:79)

Den Haag lag niet aan deze landroute. Het wegverkeer (vrachtkarren, koetsen) van Leiden naar Den Haag liep vanouds over de meer noordelijk gelegen strandwalwegen naar Wassenaar (net nog te zien in de rechterbovenhoek van het kaartje van Colon). Er was dus geen rechtstreekse weg tussen Voorburg en Den Haag. Wel stonden er tussen Den Haag en Voorburg een paar kastelen en landhuizen, zoals kasteel Binckhorst, Huis te Werve en ridderhofstede De Loo. Zij zorgden voor hun eigen verbinding naar Den Haag: de Binckhorstlaan, de Loolaan, met hun 'achterdeur' richting Voorburg.

De belangrijkste route over water liep vanouds van Rotterdam via Gouda over de Gouwe en de Oude Rijn naar Leiden, Haarlem en Amsterdam. Het relatief geringe vaarverkeer tussen Rotterdam en Leiden over de Vliet liep in Voorburg vrijwel parallel aan de landroute.

Langs het water werden paden aangelegd voor het jagen van de scheepjes. Het jaagpad was niet geschikt voor zwaar landverkeer, wel voor ruiters en wandelaars. Maar die moesten tol betalen, bestemd voor het onderhoud van de paden. Rondom 1630 bestond Voorburg uit ruim 200 huizen en huisjes. In 1615 had Delft de rechten van de ambachtsheerlijkheid Voorburg gekocht. Vier jaar eerder had de stad Delft het eigendom verkregen van de 'overtoom' bij Leidschendam²⁴ Kortom: Voorburg was over land en over water vanouds niet

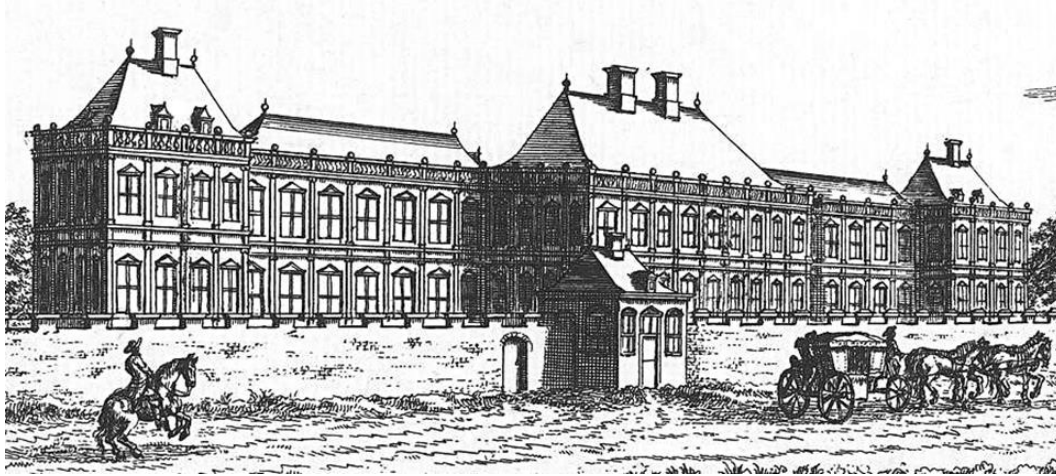
²³ Duijvesteincollectie http://wiki.toenleidschendam-voorburg.nl/wiki/Bestand:Voor-burgh_ten_Tyde_der_Romeinen_Genaemt_Forum_Hadriani_135.jpg

²⁴ Historische gebeurtenissen. <https://www.historischeverenigingvoorburg.nl>.

gericht op Den Haag, maar primair op Delft, dat oorspronkelijk groter was dan Den Haag. Pas vanaf de invoering van de trekschuiten in 1638 nam het personenvervoer over water in de regio toe, in eerste instantie tussen Den Haag en Delft.²⁵ De eerste rechtstreekse weg tussen Voorburg en Den Haag was de Tolweg die na 1638 werd aangelegd tussen Constantijn Huygens' buitenplaats Hofwijck en het Haagse Bos, omgeving Huis ten Bosch.²⁶ Deze tolweg is tot op vandaag herkenbaar als twee in hoofdzaak kaarsrechte trajecten Laan van Nieuw Oost-Indië (Den Haag) / Laan van Nieuw Oosteinde (Voorburg), niet ontworpen en ingericht voor wandelaars.

Hypothese 2.5 In de Vlietstrook Leidschendam/Voorburg/Rijswijk stond op korte afstand van elkaar een groot aantal buitenplaatsen met potentiële kopers van microscopen en telescopen

In de Vlietstrook Voorburg en Rijswijk tref ik op een afstand van ongeveer 10 kilometer ongeveer tachtig namen van buitenplaatsen, plus nog een vijftal in Leidschendam. In Rijswijk stonden een paar grote kastelen: Ten Blotinge, Den Burch, Steenvoorde en Te Werve; in Voorburg Binckhorst en Huis Te Werve. De andere buitenplaatsen in Rijswijk en Voorburg waren relatief klein [en de potentiële afzetdichtheid voor optica per strekkende kilometer was in deze redenering relatief groot]. Verder naar het noorden, in Den Haag en Wassenaar, zijn nog een dertigtal namen van buitenplaatsen maar die zijn gemiddeld veel groter en dus moeilijker te belopen.²⁷

De voorzijde van Huis ter Nieuburch, Rijswijk in 1665. Fragment van de kaart van Den Haag, Cornelis Elandts. - Gemeentearchief Den Haag ^{28 29}

Bovendien stonden er rondom Den Haag nog drie enorme paleizen: Paleis Ten Bosch in Den Haag, Paleis Honselaarsdijk zuidwest van Den Haag en in Rijswijk

²⁵ <https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/met-de-trekschuit-op-reis-vanuit-delft>

²⁶ <https://www.historischeverenigingvoorburg.nl/images/Artikelen%20documenten/Data%20Historische%20gebeurtenissen%20Voorburg.pdf>

²⁷ <https://www.buitenplaatsenin nederland.nl/>

²⁸ [https://nl.wikipedia.org/wiki/Huis_ter_Nieuburch#/media/Bestand:](https://nl.wikipedia.org/wiki/Huis_ter_Nieuburch#/media/Bestand:Huis_ter_Nieuburch_voorzijde_1665.png)

[Huis_ter_Nieuburch_voorzijde_1665.png](https://nl.wikipedia.org/wiki/Huis_ter_Nieuburch#/media/Bestand:Huis_ter_Nieuburch_voorzijde_1665.png)

²⁹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Huis_ter_Nieuburch. Franse architect [Simon de la Vallee](#) en/of [Arent van 's-Gravesande](#)

werd gebouwd aan Huis te Nieuburch (1665) met een tuin van 34,5 morgen (Van den Berge 1997:33).

Vanuit het perspectief van de optica moet Spinoza's huisbaas Hendrik Homan, chirurgijn in Leiden / Rijnsburg, zijn meest logische beroepsadviseur zijn geweest. In Rijswijk werkten vier chirurgijns en een vroedvrouw (Van den Berge 1997: 179), in Voorburg worden drie chirurgen bij naam genoemd en vier bezoekende Haagse artsen (Van Bohemen en Bosscher 2019: 147,148,150, 151)³⁰; in Leidschendam waren het er minder. Chirurgijns en geneesheren moeten een interessante doelgroep voor de glazen en microscopen van Spinoza zijn geweest [inschatting].

3. Stelling: De afzetmarkt voor zijn lenzen en instrumenten rondom Voorburg bood Spinoza meer bestaanszekerheid en meer ruimte voor het beoefenen van filosofie

Thema: Drie motiveringen over de gunstige ligging van de Vlietstreek

Deze stelling laat ik volgen door een drietal motiveringen over de gunstige ligging van de Vlietstreek en Spinoza's zeer zware droom in Rijnsburg. Drie hypothesen redeneren terug naar Spinoza's mogelijke afzetgebied langs de Amstel tussen Ouderkerk a/d Amstel en Amsterdam.

Motivering a: De Vlietstreek ligt gunstig ten opzichte van Den Haag

ARTIKEL VI

Gaat in Rijnsburg, in Voorburg en uiteindelijk in Den Haag wonen.

Van daar begaf hij zich in het jaar 1664 naar Rijnsburg bij Leiden, waar hij de winter doorbracht. Daarna verbleef hij in Voorburg, een uur gaans van 's Gravenhage, zoals dat blijkt uit de 30e brief [nu brief 17] die hij aan Petrus Balling schreef. (Colerus 1705:147)

Motivering b: een droombeeld van dreigende armoede in Rijnsburg?

In de genoemde brief aan Pieter Balling schreef Spinoza over de droom die hij afgelopen winter (1663) had gehad in Rijnsburg:

Wat ik hier zeg [over voortekens en verbeelding], kan ik door een ander voorval, dat mij vorige winter te Rijnsburg is overkomen, bevestigen en tevens verklaren. Toen ik op zekere morgen, terwijl het al licht werd, uit een zeer zware droom ontwaakte, bleven de beelden die mij in mijn droom verschenen waren, mij zo levendig voor ogen staan als ze werkelijk bestaande dingen geweest waren, en wel in het bijzonder het beeld van een zwarte, schurftige Braziliaan die ik nooit tevoren had gezien. (Spinoza 1992:149-150)

³⁰ Voorburgse chirurgen Mr. Jan Pompeus, Johannes Arondeus en Jacobus Goddaert; Haagse artsen dr. Johan de Cocq, Helvetius, Comenick en Cornelis Stalpart van der Wiele

De associatie tussen Spinoza's droombeeld van de schurftige Braziliaan en het lot van Koerbagh moet al vele malen zijn gelegd. In het Amsterdamse Rasphuis moest Koerbagh tussen 'schurken en rabauwen' Braziliaans hout raspen (Klever: 1995:55), daar zou hij in 1669 overlijden. Schurft wordt geassocieerd met armoede³¹ en gebrek. Als ik Spinoza's eventuele profetische blik terzijde leg en als ik ver blijf van enige droomuitleg³², dan blijft in Spinoza's droom in 1663 een treffend droombeeld van dreigende armoede staan.

Motivering c: beloofbare afstanden

Niet alleen het aantal potentiële klanten, maar ook het beperkte aantal kilometers was voor Spinoza van belang. Hij kon het hele gebied tussen Leidschendam en Rijswijk binnen twee uur doorlopen. Voorburg lag daar centraal, dus verhoudingsgewijs zou Spinoza in Voorburg minder tijd hoeven te besteden aan de verkoop van zijn instrumenten. En daarom zou Spinoza in Voorburg het meeste tijd over hebben om aan zijn filosofie te werken.

Hypothese 3.1 Rijnsburg laat zich terugredeneren naar Ouderkerk aan de Amstel

In het Overzicht van het leven van Spinoza staat summier (Spinoza 1992:58):

27. Spinoza gaat naar Ouderkerk

Twee biografen, Colerus (1705) en Monnikhoff (na 1743)³³ noemen Spinoza's verblijf in Ouderkerk aan de Amstel. Colerus plaatste zijn verblijf in context:

Met deze vaardigheden [lenzen slijpen en tekenen] waarmee hij in zijn middelen van onderhoud kon voorzien, begaf Spinoza zich buiten Amsterdam en ging op de weg naar Ouderkerk bij iemand inwonen. Daar studeerde hij in zijn eentje en sleep er zijn glazen die door zijn vrienden werden afgehaald en met winst werden verkocht. (Colerus 1705: 146-147)

Colerus lijkt hier te schrijven dat Spinoza uitsluitend de lenzen produceerde en dat zijn vrienden de verkoop voor hun rekening namen. Letterlijk schreef Colerus '.. dewelke van zyn vrienden afgehaalt en tot zynen profyt verkogt wierden'.

Hypothese 3.2 De buitenplaatsen langs de Amstel tussen Amsterdam en Ouderkerk waren een interessant – zij het beperkt - afzetgebied voor Spinoza's lenzen.

Nadler schrijft dat Spinoza wellicht verbleef in het huis van Coenraad Burgh, schepen van Amsterdam, aan de oever van de Amstel. 'Hier stonden verscheidene buitenplaatsen, van alle gemakken voorzien, waar de stedelijke elite met het hele gezin kon tuinieren en genieten van de frisse lucht, even weg uit de volle straten van de stad (en in de zomer uit de stank van de grachten)' (Nadler 2001:203). Coenraad Burgh (1623-1669) wordt genoemd door Van der

³¹ Epidemieën worden vooral veroorzaakt door armoede, gebrek aan veilig drinkwater, en overbevolking van een gebied. <https://www.lenntech.nl/bibliotheek/ziekten/schurft/schurft.htm>.

³² <http://blog.despinoza.nl/log/hield-de-vader-van-spinoza-een-slaaf.html>

³³ <https://bdespinoza.blogspot.com/2019/12/carl-gebhardt-johannes-monnikhoff-en.html>

Aa³⁴. Er zijn veronderstellingen dat het zou gaan om de buitenplaats Tulpenburg, in de omgeving van buurtschap Kostverloren, halverwege Amsterdam en Ouderkerk. De website Buitenplaatsen³⁵ noemt in totaal 21 buitenplaatsen bij Ouderkerk, in slechts vier gevallen wordt een stichtingsdatum voor 1660 genoemd, bij de overige buitenplaatsen staan jaartallen tussen 1682 en 1764 maar is de vroegste stichtingsdatum vaak niet bekend. In veel gevallen is een buitenplaats ontstaan uit een anonieme hofstede. Op de website wordt Tulpenburg/voorheen hofstede Breeweer weliswaar niet genoemd, maar de buitenplaats heeft wel degelijk bestaan.

Hypothese 3.3 Ouderkerk functioneert als verhaalkundig overgangsgebied van Spinoza's oude context tussen de *Sefardische joden* in Amsterdam naar zijn nieuwe context tussen de *collegianten* in Rijnsburg.

Maar misschien klopt het hele verhaal van Colerus over Ouderkerk niet, suggereert Stan Verdult in 2011, en is Spinoza rechtstreeks van Amsterdam naar Rijnsburg gegaan.³⁶ Ook Van de Vliet noemt Ouderkerk aan de Amstel niet: hij meent dat Spinoza de vijf jaar tussen zijn verbanning uit de synagoge en zijn intrek in Rijnsburg in Amsterdam is gebleven (Van de Ven 2014: 13).

Daartegen zou ik willen argumenteren (helaas is de discussie met Stan Verdult met zijn overlijden in mei 2020 definitief gesloten) dat ds. Johannes Colerus (1647-1707) in 1679 predikant werd in Weesp en kort daarna in Amsterdam, tot zijn vertrek in 1693 naar Den Haag. Colerus moet goede bronnen in Weesp en in Amsterdam hebben gehad en hij had geen reden om Ouderkerk aan de Amstel te verzinnen. Hoe dan ook zou het gebied tussen Amsterdam en Ouderkerk een interessant afzetgebied kunnen zijn, maar het aantal buitenplaatsen was beperkt en de loopafstand bedroeg ruim 2 ½ uur.

4. Stelling: Spinoza werd ten onrechte beschuldigd van betrokkenheid bij de poging in 1666 om in Voorburg een vrijzinnige predikant beroepen te krijgen

Weer terug bij het Overzicht van het leven van Spinoza (Spinoza 1992:58) staat dat alleen Freudenthal (docF 116 n16(n.29) verslag doet over het geschil in Voorburg:

29. c. helpt Tydeman en anderen een meer vrijzinnige predikant beroepen te krijgen.

Het is curieus dat Colerus (zelf orthodox georiënteerd Luthers predikant) wel de naam Tydeman noemt maar niets meldt over dit voorval in 1666. De Spinoza

³⁴ Van der Aa deel 2-2 p. 1586

³⁵ <https://www.buitenplaatsennederland.nl/>

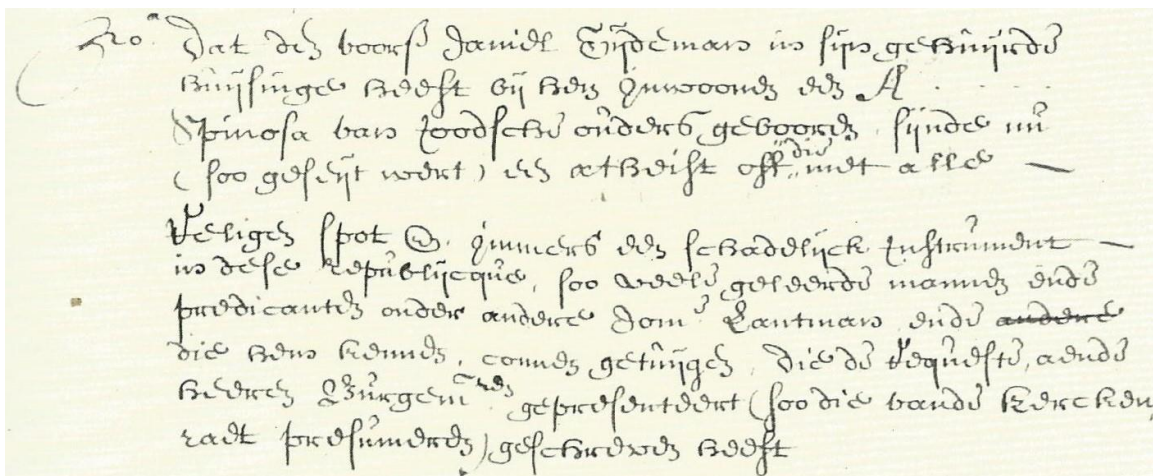
³⁶ <http://blog.despinoza.nl/log/spinoza-banneling-op-tulpenburg.html>. 'Nadler vermeldt allerlei aanwijzingen die het eerder geloofwaardig maken dat Spinoza in Amsterdam bleef. Kortom, er is volstrekt geen aanleiding om een verblijf op Tulpenburg als zeker en bekend voor te stellen.'

biografie van Colerus lijkt aan te geven dat hij helemaal niet in Voorburg is geweest en niet met bewoners heeft gesproken.

Nadler beschrijft het voorval, met verwijzing naar Freudenthal (Nadler 2001:259). Het gaat erom dat Spinoza behulpzaam zou zijn geweest bij een verzoekschrift aan de Delftse magistraat en dat verscheidene geleerden en predikanten dit konden bevestigen (Nadler 2001:259).

Thema: Wat was het Opvolgingsconflict in Voorburg?

Ds. Jacobus van Oosterwijk was predikant in de Oude Kerk Voorburg van 1636-1665 en ging met emeritaat. Hij zou in 1666 opgevolgd worden door ds. Eduard Westerney. ³⁷ Het conflict speelde zich af tijdens de beroepingsperiode tussen de twee predikanten. Het driemanschap Tydeman-van Gaelen-Rotteveel stuurde een verzoekschrift aan de Delftse magistraat om een alternatieve (meer liberale) kandidaat aan te stellen, namelijk ds. Van der Wiele, kandidaat in de theologie uit Zeeland. Rotteveel was oud-schepen, Hendrick van Gaelen was schepen en lid van de kerkeraad van Voorburg. Een groep van 53 leden van de Hervormde Kerk Voorburg stuurde een tegenverzoek naar Delft. Tydeman werd ervan beschuldigd dat Spinoza bij het verzoek was betrokken (Nadler 2001: 314) of zelfs dat Spinoza het verzoekschrift had geschreven (Nadler 2001: 314 noot 3 verwijst naar een suggestie van Meinsma; zie ook De Lantman op *Spinozaweb*). ³⁸

4.20 Brief van de kerkenraad van Voorburg aan de ambachtsheer te Delft. Tekst: 'Dat den voorseide Daniel Tydeman in sijn gehuyrde huysinge heeft bij hem inwoonen een A[msterdammer] Spinoza, van Joodsche ouders gebooren, sijnde nu (soo geseyt wert) een atheïst off die met alle Religen spot, ende immers een schadelijck Instrument in deze republijcque, soo veele geleerde mannen ende predicanten onder andere dominee Lantman ende die hem kennen, connen getuygen, die de Requeste, aende heeren Burgemeesteren gepresenteert (soo die van de kerckenraet presumeren) geschreven heeft.' Gemeentearchief Delft, Oud archief Stadsbestuur Delft

Brief van de Kerkeraad van Voorburg aan de Ambachtsheer te Delft. Gemeentearchief Delft, Oud-Archief stadsbestuur Delft (Van Boheemen en Bosscher 2019: 89) ³⁹

³⁷ <https://www.dominees.nl/search.php?srt=g&id=13530>

³⁸ Spinoza schreef misschien goed Latijn, maar nogal slecht Nederlands (bron?). Dan is het schrijven van een request van zijn hand, alleen al om die reden, erg onwaarschijnlijk (N.N.).

³⁹ Op <https://spinozaweb.org/people/268> is de tekst in het Engels vertaald. In het citaat van Voorhoeve 1979: 297 ontbreken kop en staart.

Nota. Dat den voorseide Daniel Tydeman in syn gehuyrde huysinge heeft bij hem inwoonen een A(msterdammer) (Van Boheemen en Bosscher 2019: 89)

Spinosa, van Joodsche ouders geboren, synde nu (soo gesegt werd) een atheïst off die met alle Religiën spot, ende immers een schadelijck instrument in deze republycke soo veele geleerde mannen ende predicanten, onder andere Dom.e Lantman, ende die hem kennen, conden getuygen..." (Voorhoeve 1979: 297, partieel citaat)

[Het is Spinoza] die de Requeste, aende heeren Burgemeesteren gepresenteerd (soo die van de kerkckenraet presumeren) geschreven heeft. (Van Boheemen en Bosscher 2019: 89)

Hypothese 4.1 De stelling dat Spinoza betrokken zou zijn bij het Opgvolgingsconflict is in september 1666 achterhaald

Op 26 september 1666 vertelden Rotteveel en Tydeman aan de kerkeraad van Voorburg dat zij de brief zelf hadden geschreven, op aandringen van het viertal Jacob van Leeuw, Johan ter Ham, Karel van de Bussche en Hendrik van Galen. Aangezien deze heren deel uitmaakten van de magistraat van Voorburg, wilden zijzelf buiten beeld blijven. 'De steeds weer terugkerende bewering dat Spinoza redacteur van het gewraakte rekest is geweest, lijkt hiermee voorgoed van tafel te zijn.' (Van Boheemen en Bosscher 2019:89). Dominee Jacobus van Oosterwijck ging met emeritaat wonen in Delft en dominee Eduard Westerneyen werd beroepen in 1666 en bleef in Voorburg tot 1669.⁴⁰

Conclusie is dat Aandachtspunt 29c in het Overzicht van het leven van Spinoza (Spinoza 1992:58) onjuist is. De aanwijzing dat Spinoza Tydeman heeft geholpen is in september 1666 achterhaald.

5. Stelling: Spinoza werd in Voorburg bekend door de beschuldigingen bij het opvolgingsconflict in 1666

Thema: Hoe kunnen contacten tussen Spinoza en de Haagse Voorburgers zijn ontstaan?

De laatste stelling zoekt een verklaring voor het contact dat in Voorburg kan zijn ontstaan tussen Spinoza en Haagse eigenaren van buitenplaatsen en hofsteden in Voorburg. De stelling wordt gesteund door vijf hypothesen, het zijn zakelijk beredeneerde gevolgen van Spinoza's betrokkenheid in het conflict.

Hypothese 5.1 De Notitie van 1666 leidde in Voorburg tot wantrouwen jegens Spinoza

Door de Notitie van 53 burgers/kerkleden van Voorburg moet er bij een groot deel van de Voorburgse bevolking wantrouwen zijn ontstaan jegens Spinoza, zijn joodse afkomst en zijn vermeende atheïsme. Een vreemde snoeshaan met

⁴⁰ <https://www.dominees.nl/search.php?srt=g&id=13530>

ongetwijfeld een ander uiterlijk/huidskleur moet so wie so opgevallen zijn in dit dorp⁴¹.

Hypothese 5.2 Het Opgvolgingsconflict van 1666 had een negatief effect op Spinoza's inkomen en toekomst in Voorburg

Het incident moet een negatief effect hebben gehad op Spinoza's maatschappelijke leven in Voorburg na 1666, zijn verkoopresultaat en zijn levensstandaard.

Hypothese 5.3 Door de onterechte beschuldiging in 1666 werd Spinoza bekend bij de Haagse eigenaren van hofsteden en buitenplaatsen.

Haagse eigenaren hielden zich buiten het conflict binnen de Voorburgse kerkgemeenschap. Te meer omdat enkele van hen, zoals mr. Pieter Stalpart van der Wiele in Den Haag een kerkelijke beheersfunctie bekleedden. De familie Stalpart van der Wiele was vooral kwetsbaar omdat hun naam overeenkwam met de betwiste kandidaat ds. Van der Wiele, kandidaat in de theologie uit Zeeland. In die context is het logisch verklaarbaar dat Spinoza's Haagse vrienden hem verzochten /of aanraadden om naar Den Haag te verhuizen.

Hypothese 5.4 Dominee Thaddeus de Lantman was sleutelfiguur in het Opgvolgingsconflict van 1666

Ds. Thaddeus de Lantman kan in Voorburg geen onbekende zijn geweest. Hij was een van de predikanten van de Nederduitse Gereformeerde Kerk (Hervormde Kerk) in Delft tussen 1656 en 1663 en Voorburg viel bestuurlijk onder Delft.⁴² Daarvoor was hij als kandidaat begonnen in Zevenhoven (1650-1656)⁴³. In 1663 vertrok hij naar Den Haag waar hij als 8^e predikant werd beroepen en bevestigd, tot zijn overlijden in 1681.⁴⁴ Het zou tot 1748 duren eer de Hervormde Gemeente in Den Haag zijn 9^e predikant mocht beroepen.

Predikanten werden beroepen in de kerkelijke gemeente als geheel. In Den Haag konden zij volgens rooster preken in de Grote Kerk, de Kloosterkerk en de Nieuwe Kerk. Maar binnen de gemeente waren zij ieder verantwoordelijk voor een kerkelijk kwartier.

De getuigenis van De Lantman is geen bewijs dat Spinoza en De Lantman elkaar gedurende het conflict van 1666 hebben ontmoet. Maar De Lantman had gestudeerd bij Voetius, een verklaard voorstander van de Nadere Reformatie en daarmee tegenstander van de Cocceiaanse theologie die in Leiden werd gedoceed. Voetius was fel gekant tegen het Cartesianisme. Spinoza had in 1663 *Renati Des Cartes Principiorum Philosophiae* gepubliceerd bij Jan Rieuwertsz te Amsterdam (Schuyt 2017:73) en zijn teggendraadse visie op theologie kan hem zijn vooruitgesneld.

⁴¹ (N.N.)

⁴² <https://www.dominees.nl/search.php?srt=g&id=10699>

⁴³ <https://www.dominees.nl/search.php?srt=g&id=13913>

⁴⁴ <https://www.dominees.nl/search.php?srt=g&id=13020>

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

M.J. van den Berge (eindred.) 1997. *Geschiedenis van Rijswijk*. Gemeentearchief Rijswijk.

Fabian van Boheemen en Ruud Bosscher. 2019. *Een dorp dat geen gelijk en kent*. Historisch Voorburg Jaargang 25 2019 nummer 1.

Johannes Colerus. 1705. *Korte dog waaragtige Levens-beschrijving van Benedictus de Spinoza*. <https://spinozakringlier.weebly.com/colerus-biografie-van-spinoza.html>

C.A. Crommelin. 1924. *Het lenzen slijpen in de 17^e eeuw*. Amsterdam: H.J. Paris

Wim Goris. 2014. Spinoza op de Haagse Trekvliet.
<http://blogimages.seniorennet.be/bds/attach/109452.pdf>

Wim Goris. 2021. Spinoza's verzwegen Haagse vrienden in Voorburg. Spinoza in Voorburg 2/4

Haags Gemeentearchief <https://haagsgemeentearchief.nl/>

Historische Vereniging Voorburg, <https://www.historischeverenigingvoorburg.nl>
H+N+S Landschapsarchitecten. 2016. *Hollands Buiten. Ruimtelijk beeld Landgoederenzone*. Amersfoort <http://www.hnsland.nl/> Gebiedsdeel Rijswijk-Voorburg, verdeeld in de Rijswijkse zone en de Vlietzone, p.32-43

N. Jansen. 2010. Maria van Oosterwijck <https://mariavanoosterwijck.nl/deel-1-biografie/een-jonge-schilderes-voorburg-en-leiden>

W.N.A. Klever. 1986. *Spinoza. Verhandeling over de verbetering van het verstand*. Baarn: Ambo

W.N.A. Klever. 1991. met medewerking van J. van Zuylen. 1991. Insignis opticus. Spinoza in de geschiedenis van de optica. In: *De zeventiende eeuw. Jaargang 6*. P. 47-58

Wim Klever. 1995. *Een nieuwe Spinoza. In veertig facetten*. Amsterdam: Wereldbibliotheek

Wim Klever. 2000. Spinozisme in het geding tussen Hulsius, Braunius en Bernoullius. Een Gronings debat anno 1702. In: *De Zeventiende Eeuw, jaargang 16* p118-135.
https://www.dbnl.org/tekst/_zev001200001_01/_zev001200001_01_0012.php

Kees van der Leer en Henk Boers. 2015. *Huygens' Hofwijck. De buitenplaats van Constantijn & Christiaan*. Voorburg: Huygens' Hofwijck

Kees van der Leer. 2016. *Spraakmakende personen in Voorburgse prentkunst. Uit de collectie van Gerard Duijvestein*. Voorburg

Kees van der Leer. 2018. *De Vliet langs Leidschendam en Voorburg*. Historisch Voorburg Jaargang 2018 nummer 1-2

Wim Goris. 2021. Spinoza voorziet in zijn levensonderhoud. Spinoza in Voorburg 1 / 4 Versie StadsOase Spinozahof 210925

Steven Nadler. 2001. *Spinoza*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas

Kees Schuyt. 2017. *Spinoza en de vreugde van het inzicht*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.

StadsOase Spinozahof. <https://www.stadsoasespinozahof.nl/>
communicatie@stadsoasespinozahof.nl

Spinoza. 1992. *Briefwisseling*. Amsterdam: Wereldbibliotheek

Jeroen van de Ven. 2014. Spinoza's Life and Time. An Annotated Chronology based upon Historical Documents. In: Wiep van Bunge, Henri Krop, Piet Steenbakkers, Jeroen van de Ven. *The Bloomsbury Companion to Spinoza*. Bloomsbury Publishing.

A.W. de Vink. 1903. Voorburgsche Buitenplaatsen. *Jaarboek Die Haghe 1903*, p. 261-366

C.H. Voorhoeve. 1979. Waar woonde Spinoza in Voorburg? In: *Hollands Historisch Tijdschrift 1979-5 p.297-303*